

על הספר

מאת א. ג. ג. - יואב אהרן
מאת א. כ. כ. - א. כ. כ.

הספר שלפנינו הינו השלישי בסדרת פרסומים של המרכז לתולדות כוח המגן, על הפליים. שני המחקרים האחרים הם 'הפליים והיקומנדו הימי בפלמי"ח'.

המקור העיקרי למחקר היו תיקי הספינות, המצויים בארכיון היהגנה. התיקים מכילים דו"חות של מלווי הספינות, שחיבונו לחבר דו"ח בסיום משימתם, וכן חילופי מברקים בין הספינות לתחנות רדיו בארץ ובחו"ל.

מקורות נוספים היו ספרי מחקר ועדויות של מלווי ספינות ואחרים הקשורים במעשה ההעפלה. עדויות מסוג זה מצויות בארכיון הפרוייקט לחקר ההעפלה באוניברסיטת תל-אביב ובארכיון יד טבנקין. למלווי הספינות ואנשי הפליים, נשלחו גם שאלונים אישיים.

השאלון הוכן על-ידי תא"ל (מיל.) אריה רונה, מחיל הים. כן השתתף בהכנה יוסף אלמוג, איש פליים ומנהל מוזיאון ההעפלה וחיל הים שהעיר גם הערות חשובות לטקסט.

תרומה רבת ערך, היתה יוזמתו של איש הפליים, אוסי רביד, שהשיג את צילום יומני חברת הביטוח הבריטית 'ללוידיס', שכוללים נתונים אמינים על חלק גדול של הספינות.

הספר מכיל פרטים לגבי 66 ספינות מעפילים (כולל ספינה אחת של האצ"ל) ובנוסף גם על ספינות שירות (ספינות שהפליגו עם מעפילים אל ספינת אם והעבירו אליה את אנשיהן בלב ים).

בסיומו של הספר, מצויים פרטים על ספינות הרכש במלחמת העצמאות. לעזר רב בהכנת פרק זה, היה יהודה בן-צור.

התמונות הינן מאוסף זייטה פרח בבית השיטה, מארכיון היהגנה, ממוזיאון ההעפלה וחיל הים וממכון ז'בוטינסקי.

תודה מיוחדת לרנה זהר שהדפיסה בנאמנות את הגירסה הראשונה של הספר ולחיה איתן שעיצבה והכינה לדפוס.

הפליים ושותפי הפליים בהעפלה

הלקח ממעשה ההעפלה, לפני מלחמת העולם השנייה ובתוכה, הוליד את הצורך להכשיר קאדרים בעלי ידע ימי, כדי לא לסמוך אך ורק על צוותים זרים.

שיתוף פעולה בין מטה הפלמי"ח והימוסד לעלייה ב"י, הניב, משנת 1944, סיוע של הימוסד לאותם ימאים 'משוגעים' לדבר' מקרב לוחמי הפלמי"ח, אשר חידשו בשנת 1943 את האימונים הימיים, שפסקו בתחילת מלחמת העולם השנייה.

הסיוע של הימוסד, שהיה זקוק לימאים מיומנים להובלת ספינות מעפילים בסיום המלחמה, איפשר לאנשי המחלקה הימית של הפליים, שהוקמה בדצמבר 1943, להמשיך ולקיים קורסים לימפקדי סירות. בקורסים נלמדו השטת סירות מפרש ומנוע, ניווט חופים ותאוריה ימית.

בינואר 1945, החלו קורסים לחובלים, שבהם הוכשרו בוגרי קורסי לימפקדי הסירות להיות בעלי יכולת של פיקוד משני על ספינות, לרבות ניווט ימי וניהול ספינות מעפילים בים הפתוח.

עם סיום מלחמת העולם השנייה, נשלחו בוגרי קורסי החובלים לאירופה, במסגרת פעילות הימוסד.

ימאי הפליים השתלבו בפיקוד על מחנות מעפילים, בהכנת הספינות למעשי ההעפלה, בהעלאת המעפילים על הספינות, בניהולן בים, בפיקוד על התנגדות לבריטים, ב'הורדה' ובארגון 'שורות המגינים' בקפריסין.

בסוף 1947, היו בפליטים כ-370 ימאים, 80 מהם בוגרי קורס חובלים, 70 בוגרי קורס מפקדי סירות ו-78 בוגרי קורס ימאים בלבד. יתרה, טירונים חסרי הכשרה ימית.

הפיקוד במרבית ספינות המעפילים היה של אנשי הפליטים. גם בספינות שבהן היה מפקד אחר, שולבו אנשי פליטים בין המלווים.

היו להם, לאנשי הפליטים, כמה שותפים למעשה: המעפילים, יוצאי הצבא הבריטי, החבורה, היגדעונים, המתנדבים האמריקנים ומלווי ספינות ללא ידע ימי.

המעפילים

75,000 המעפילים היו חלק מרבע מיליון יהודים, שנעו בסיום מלחמת העולם מלב אירופה אל חופי הים התיכון. היבריחה, כך כונתה, ניזומה והונהגה על-ידי מנהיגות תנועות הנוער היהודיות באירופה.

בדרכם, נפגשו עם מגויסי היישוב היהודי בצבא בריטניה, שסייעו להם להתארגן במחנות עקורים, ולהגיע מהם למחנות מעפילים באיטליה, צרפת ויוון.

מפקדי מחנות המעפילים ומלווי הספינות השתמשו במנהיגות היהודית בניהול המחנות והספינות. המנהיגות היהודית נטלה חלק בולט בניהול חיי המעפילים במחנות קפריסין.

במרבית ההפלגות, נבחרו המעפילים על-פי מפתח תנועת, והגיעו למחנות ההעפלה ולספינות כקבוצות של תנועות נוער, או לפי מסגרות ההתיישבות שנועדו להם. המיון ובניית המסגרות נעשו על-ידי שליחים מארץ ישראל.

בחלק גדול של הספינות, היו גם פליטים ללא שיוך מפלגתי או תנועתי.

ה'מוסד לעלייה ב'

ה'מוסד' לעלייה ב' חידש את פעילותו בשלהי 1944, תחת פיקודו של **שאל מאירוב** (אביגור). מרביתם של אנשי ה'מוסד', היו צעירים, בני התנועה הקיבוצית.

ה'מוסד' הקים מפקדות באיטליה, יוון, צרפת ומדינות אחרות.

בשנת 1946, העביר בן-גוריון לימוסד' את הפיקוד על היבריחה.

ה'מוסד' רכש את ספינות המעפילים, ניהל את מחנות המעפילים; ובאמצעות המלווים, ארגן את העלייה על הספינות שהוכנו למשימתן, ואת ההפלגה עד להורדה, או ההגעה לקפריסין.

חיילים יהודים ארץ ישראלים בצבא הבריטי

חיילים יהודים מארץ-ישראל בצבא הבריטי היו הראשונים שבאו במגע עם קהילות יהודי צפון אפריקה ואירופה, והשתלבו ב'בריחה' ובהעפלה. בהם – חיילי יחידות שקדמו להקמת הבריגדה, כמו יחידת תובלה 468, והנדסה 544, תותחנים ואחרים.

בלטה קבוצה מיחידת תובלה 462, החבורה' בהנהגת מפקד היהגנה' הבכיר **אליהו כהן** (בן-תור), שסייעה ליהודה **ארזי** באיטליה, בהשגת מזון, דלק ומכוניות. החבורה' פורקה על-ידי הבריטים בעקבות אירוע לה-ספציה, באביב 1946.

המתנדבים האמריקנים

מתחילת 1946, השתלבו במעשה ההעפלה כ-250 יהודים אמריקנים וקנדים, רובם ללא רקע ימי בליווי מעפילים בספינות שנרכשו בארצות-הברית. חלק מהן היו ספינות קרב, אשר בתחילת מלחמת העצמאות היוו את ספינות הקרב הראשונות של הישירות הימית בצה"ל.

ה'גדעונים'

על ספינות המעפילים הועלו אלחוטנים עם מכשירי קשר. הגדעונים, כך כונו 212 אלחוטנים ואלחוטניות, הקימו גם תחנות אלחוט באירופה, ובהפלגה גם מילאו תפקידים כמלווים. מרבית מכשירי הקשר בספינות יוצרו במעבדות שהקים רענן (רני) רובינשטיין מיחידה 544.

מלווי ספינות ללא ידע ימי

כדי למלא את החוסר במלווים, אורגנו בארץ קורסים למלווי ספינות, שלא מאנשי הפלייים.

ארצות ההעפלה

מחצית מספינות המעפילים, 34 במספר, יצאו מחופי איטליה. 14 יצאו מחופי צרפת, ארבע ספינות מחופי יוון, יוגוסלביה, בולגריה ורומניה, ספינה אחת משבדיה ושתי ספינות מצפון אפריקה.

גלי העפלה

כמה 'גלים' היו בהעפלה:

- גל ראשון, בין מאי לנובמבר 1945, של ספינות קטנות מאיטליה.
- גל שני, בין דצמבר 1945 למאי 1946, מחופי איטליה, יוון, צרפת ורומניה.
- גל שלישי, בין מאי לאוגוסט 1946, עלייה מוגברת של כמה שבועות.
- גל רביעי, בין אוגוסט 1946 לאפריל 1947, 18 ספינות שרובן הובלו לקפריסין, תוך גילויי התנגדות מצד המעפילים.
- גל חמישי, מאפריל 1947 ועד למאי 1948, שבו הפליגו 28 ספינות, ברן 'אקסודוס' ('יציאת אירופה') ושני ה'פאנים'; פאן-קרטנט ופאן-יורק.

רכישת ספינות

ספינות המעפילים נרכשו על-ידי אנשי ה'מוסדי' באירופה ובארצות-הברת. אין בתיקי הספינות מידע על אופן רכישתן ועל עלותן. בתחילה נרכשו ספינות קטנות, שהועלו עליהן לא יותר מ-100 איש. בהמשך נרכשו ספינות גדולות יותר, שהועלו עליהן עד 1,500 איש. הגדולות בספינות היו ה'פאנים', שיחד הובילו כ-15,000 איש.

הספינות, רובן היו ספינות סוחר ישנות, ספינות עץ, חלקן ספינות מפרשים שהותקן בהן מנוע. היו אף שתי נחתות.

מתוך תשע הספינות שנרכשו בארצות-הברית, שלוש היו ספינות מלחמה ששימשו, אחר-כך, בתחילת מלחמת העצמאות, כספינות המלחמה הראשונות של הישירות הימית.

הכנת הספינות

כדי לאפשר העמסת מקסימום אנשים, הותקנו דרגשים שנתנו לאדם מקום לינה מינימלי, הותקנו ארובות אוויר ונבנו בעת הצורך גם מתקנים על הסיפון.

תחנות המעפילים

בארצות ההעפלה, בעיקר צרפת ואיטליה, רוכזו המעפילים האמורים לעלות על ספינה מסוימת במחנה סמוך לחוף העלייה על הספינה. הפיקוד על המחנות ניתן למלווים, והם אכן ניצלו את הזמן להכנת המעפילים להפלגה, בעזרת מנהיגי המעפילים עצמם.

העלייה על הספינות

ביוגוסלביה ובצרפת, עד לקיץ 1947, היתה העלייה גלויה, בסיוע השלטונות. לא כך באשר ליוון ולאיטליה. לחוף ההעמסה שאותר, הגיעה הספינה לאחר שהוכשרה לקלוט את האנשים. אלה הגיעו לחוף בחסות החשיכה, והובלו לספינות מהחוף, ולרוב בסירות גומי גדולות.

ההפלגה

מרגע ההפלגה, שימש המלווה הבכיר כמפקד הספינה, שצוותה לרוב היה זר. בהפלגה נעזרו המלווים במנהיגי המעפילים. לרוב היו המעפילים ממושמצים, אולם היו גם מקרים של סרבנות ומרי. הידע המקצועי של בוגרי קורסי החובלים סייע להם בפקודות על הצוותים הזרים, בתיקון טעויות ניווט ובהתגברות על תקלות טכניות. היו מקרים שבחם נטלו המלווים גם את הפיקוד הימי, בעיקר בשלב האחרון, שבו נצטוו לפעמים להעלות את הספינה על החוף.

ההתנגדות וחבלה ימית

מקיץ 1948, הגיבו המעפילים, על-פי הוראת מפקד הספינה, בפעולות התנגדות לניסיונות הבריטים להשתלט על הספינות. בכמה ספינות, ביצעו לוחמי חוליית החבלה של הפל"ים, או אחרים, חבלות בגוף הספינה. לוחמי החוליה חיבלו בספינות הצי הבריטי גם בנמל חיפה ובמימי האי קפריסין.

ה'הורדה'

החל בסתיו 1945, פעל הצי הבריטי ללכוד בשיטתיות את ספינות המעפילים. רק 13 ספינות הצליחו להוריד את נוסעיהן בחופי הארץ – שמונה מהן עד נובמבר 1945 וחמש מאז קיץ 1946. על ה'הורדה' פיקדו ה'מוסד' בארץ, והפל"ים. כוחות פלמ"ח בודדו את חוף ההורדה, וזו התבצעה על ידי אנשי פל"ים באמצעות סירות וחבלים.

מילוט המלווים

בספינות שנתפסו על-ידי הבריטים, נקטו המלווים שיטות מגוונות למלט את עצמם, אלא אם קיבלו הוראה מפורשת להתלוות למעפילים. מכשירי הקשר, הנשק אם היה, היו מושלכים לים. המלווים נכנסו למחבוא שהוכן מראש בספינה, או שירדו מהספינה במסווה של עובדי-נמל.

'שורות המגינים'

מרבית המלווים, הצליחו לחמוק מהספינות שעליהן פיקדו. חלקם נצטוו לחמשיך עם המעפילים לקפריסין.

תוך זמן קצר, חזרו מנהיגי המעפילים לנהל את חיי המחנות. המלווים, ביוזמתם, הקימו את 'שורות המגינים', גופי אימון לצעירים במחנות, לקראת עלייתם לארץ. עד לאוגוסט 1948, התאמנו במסגרת זו כ-12,000 מעפילים.

ד"ר מאיר פעיל

אברהם זוהר

הקדמה

סיפורי הספינות 'אולואה' ו'אקסודוס' מרתקים אותי כבר שנים רבות. נפגשתי עם מעפילים שסיפרו לי על חוויות קשות של צפיפות ושל עימות עם הבריטים, ולכן שמחתי כשהוצע לי לערוך מחקר על ספינות המעפילים עצמן, על סיפור ההפלגה של כל אחת מהן.

בארכיון ה'הגנה' בבית אליהו גולומב בתל-אביב מצאתי 'תיקי ספינות' רבים, ובהם עדויות של מפקדים ומלווים, ומברקים שנשלחו במהלך ההפלגות. בנוסף, שלחתי שאלונים למרבית מפקדי הספינות, אנשי הפליימס וכך למלווים ולגדעונים. השאלונים ביקשו להאיר זוויות חדשות כדי לקבל תמונה בהירח יותר על קורותיה של ההפלגה ועל האווירה ששררה בספינה. הופתעתי מהגילויים שהיו בהם.

חוויה מרתקת כשלעצמה היתה המפגש השנתי בקיבוץ 'שדות ים' עם ותיקי הפליימס – ביניהם ימאים טיפוסיים עד עצם היום הזה, מחוספסים וישירי דיבור, כאילו לא מוצאים עדיין את מקומם על היבשה. סיפורי הספינות כפי שנשמעו מפייהם היו חוויה בפני עצמה. מבצע בלשי נפרד היה החיפוש אחר אינפורמציה לגבי ספינות שלגביהן לא מצאתי כמעט חומר בארכיון ה'הגנה', וגם תשובות לשאלונים ששלחתי לא קיבלתי. המפגש עם האנשים הוליד עימותים וויכוחים, אך גם פתרון תעלומותיהן של הפלגות ושל מלווים שנעלמו עקבותיהם. למרות זאת, הפרטים עדיין לא מלאים.

מחקר שאני עסוק בו, על פעילותם של אנשי יחידה 544 של הצבא הבריטי במסגרת ההעפלה באיטליה, סייע לי להבין כיצד בעצם הצליחו להכשיר ולצייד ספינות נושנות למשימות הפלגה, שלא היו מיועדות להן. חיילי יחידה 544, שהיו בעלי הכשרה טכנית אך יותר מכל בעלי תושייה, היו בין אלה שדאגו לצייד את הספינות, ולהתקין בהן מכשירי קשר. סיפוריהם המרתקים משכו אותי יותר להעמיק בנושא, ואני מודה להם על שהאירו את עיני לגבי חלקם הגדול במבצעי ההעפלה הראשונים מאיטליה.

'ספינות השירות', שערכו הפלגות מנמלים שונים ללב ים למפגשים עם 'ספינות האם', כדי להעביר אליהן מעפילים, זוכות כאן לחשיפה ראשונה. חלקן כמעט ונפקדו עד כה בספרות שנכתבה על ההעפלה. הן מילאו תפקיד חשוב, בכך שהחזירו אנשי צוות זרים כדי שיוכלו לאייש את הספינות הבאות, והובילו אנשי פליימס להמשך ההפלגה מנקודת המפגש. הן סייעו לשמירה על חשאיות במבצעי ההעפלה, בהובילן קבוצות קטנות של מעפילים אל מחוץ לנמל היציאה, למפגש עם הספינות הגדולות יותר, שעל סיפונן היו מעפילים רבים.

ראובן אהרני

ראובן אהרני

מטות תרן

ספינות ההעפלה והרכש
לאחר מלחמת העולם השנייה

המרכז לתולדות כוח המגן ה'הגנה'
ע"ש ישראל גלילי

מיסודן של העמותות:

ארגון חברי ההגנה • אגודת דור הפלמ"ח • יד טבנקין